

ДЕЇЗМ (від лат. Deus — Бог) — релігійно-філософське вчення, згідно з яким Бог як безособистісна першо-причина Всесвіту не втручається у процеси та явища, що відбуваються в ньому. Засн. Д. вважають англ. лорда Г. Чербері, котрий у трактаті «De Veritate...» («Про істину...», 1624) розглянув віру в Бога як вроджене людське поняття буття найвищої істоти, нівелювавши розмежування між природ. релігією (мораллю) та Божим Одкровенням. Уперше термін «Д.» вжив кальвініст П. Біре у праці «Instruction chrétienne» («Настанови християнам», 1564) на означення раціоналіст. секти социніан. Франц. гуманіст Ж. Боден у праці «Colloquium Heptaplomeres de rerum sublimium arcanis abditis» («Розмова сімох про заповітні таємниці величних речей», 1593) сформулював концепцію природ. релігії як віри в єдиного Бога, безсмертя душі та посмертну шану, без якої неможлива мораль. Ірланд. вільнодумець Дж. Толенд у праці «Christianity Not Misterious» («Християнство не таємниця», 1696) висловив тезу, що у Євангелії немає нічого надраціонального. Англ. філософ М. Тіндаль, чия кн. «Christianity as Old as Creation» («Християнство так само давнє, як і сотворіння світу», 1730) назвали «дійською біблією», вважав Євангеліє переписом законів природи. У Франції Д. розвинувся у зв'язку зі скептицизмом 17 ст. (вільнодумці, або лібертени) і поширився завдяки «Dictionnaire historique et critique» («Історичному та критичному словнику», 1697) П. Бейля. Дійст. погляди відобразив Вольтер у повісті «Candide» («Кандід», 1758). Ж.-Ж. Руссо сформулював інакший порівняно з вольтерів. Д.: верховна божественна істота — джерело справедливості й добра, віра в нього — вимога серця. У Німеччині Д. пов'яз. передусім з ім'ям богослова і просвітника Г. Раймаруса, котрий у трактаті «Apologie oder Schutzschrift für die vernünftigen Verehrer Gottes» («Апологія, або Оборона раціональних шанувальників Бога») висловив гіпотезу, що людський розум сам по собі здатний досягнути досконалості релігії. Г.-Е. Лессінг під впливом цих поглядів написав драму «Nathan der Weise» («Натан-мудрець», 1779), представивши осн. монотеїст. релігії світу рівнозначними перед Богом. І. Кант вбачав причину морал. засад у чіткій структурованості людського розуму. Наприкінці 18 ст. Д. став домінант. у погляді на релігію серед

інтелектуалів та представників вищого класу США, саме під впливом Б. Франкліна, Т. Джефферсона і Т. Пейна у Конституції США 1787 записано принцип відокремлення Церкви від держави. Натомість у Франції 2-ї пол. 18 ст. Д. зазнав критики з боку енциклопедистів П.-А. Гольбаха та Д. Дідро, згодом втративши вплив на реліг.-філос. думку в Європі.

Викладачі Києво-Могилян. академії так само, як і зах.-європ. філософи, намагалися нівелювати суперечність між вільною волею людини та Божим Провидінням. Так, К. Сакович (1578-1647) назвав Бога гарантом законів, які сам він і надав природі; І. Гізель (1600-83), визнаючи створення світу Богом, вважав, що у природі все відбувається за законами природи, до яких пристосовується навіть Бог; С. Яворський (1658-1722) писав, що матерія існує не через якусь рац. форму, а саме завдяки людській душі, будь-яка матерія має власне існування, відмінне від існування Бога; Ф. Прокопович (1681-1736) вбачав первинність природи, створеної Богом, у кожній конкрет. причині; Г. Кониський (1717-95) вважав, що Бог створив світ і, давши йому закони розвитку, більше не втручається, тож людині надано можливість пізнати світ і закони його розвитку та пізнати себе як частину цього світу; Д. Кавунник-Велланський (1774-1847) стверджував, що Бог створив світ, але не втручається в закони природи, і кожний дбає тільки про себе, що веде до неминучого щастя найменшій кількості людей, виникнення ж життя на Землі — закономір. результат поперед. еволюції планети. Пізніше М. Драгоманов у пр. «Шевченко, українофіли і соціалізм» (Женева, 1879) висунув припущення про дійст. погляди Т. Шевченка. Нині Д. присутній головн. як теза про невтручання Бога, але не як реліг.-філос. течія або вчення.

Рекомендована література

1. Орбинский Р. В. Английские деисты XVII и XVIII столетий // Зап. Новорос. університета. О., 1867. Т. 3, вып. 1;
2. J. Orr. English Deism: Its Roots and Fruits. Grand Rapids, 1934.

С. О. Плахотнюк

Бібліографічний опис:

Деїзм / С. О. Плахотнюк // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-21275>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).